

ІМІДЖ ТА СПОЖИВАЦТВО ПОСТМОДЕРНИХ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Соціальні умови мають сильний вплив на психіку дитини і формують таким чином соціальну, культурну та історичну конструкцію дитинства. І якщо такі соціальні конструкти як молодість, зрілість і старість, частіше є об'єктом наукового обговорення, то соціально-психологічна матриця дитинства є дещо обділеною в контексті її розвитку. Реальне сьогодення кожен день демонструє мінливу, тимчасову й нестабільну природу найрізноманітніших сфер сучасного існування, що впливає на наші уявлення про свободу, безпеку й страх, а також ідентичність, любов і суспільство. Коли йдеться про умови воєнного часу, то ці аспекти набувають особливої гостроти. У попередніх дослідженнях нами вже піднімались проблеми споживацької поведінки молоді, її ставлення до грошових атитюдів та прогностичних аспектів готовності до змін^{1 2 3}. Однак, цікавим є розуміння напруженого стану розвитку сучасних дітей під час війни в Україні, які з одного боку, як й усі постмодерні діти відрізняються вираженням споживацтвом та демонстративністю, а, з другого — знаходяться в умовах трансформаційних вимог соціального, а інколи й фізичного виживання. Ці

1 Omelchuk, O., Ivanashko, O., Sipko, L., Virna, Z., Saienko, V., & Tolchieva, H. (2022). Economic behavior of consumers during instability. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, Special Issue 12/02-XXVIII, 89-95 ; https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/120228/papers/A_16.pdf

2 Virna Zh., Marchuk R. (2024). Axiology of Monetary Attitudes of Ukrainian Youth under martial law. *Contemporary Transformations of Social Development: New Challenges and Perspectives: International collective monograph / edited by Lucir Reinaldo Alves, Grygoriy Starchenko. Universidade Estadual do Oeste do Parana-Unioeste Nucleo de Desenvolvimento Regional (NDR), Toledo. Chernihiv: REICST. 356-367; https://doi.org/10.54929/monograph-06-2024*

3 Вірна Ж.П., Іванашко О.Є. (2024). Готовність до змін як перспективний конструкт подолання кар'єрного хаосу студентської молоді під час війни в Україні. *Габітус*. Вип. 57. 85-91 ; <http://habitus.od.ua/57-2024> ; <https://doi.org/10.32782/2663-5208>

роздуми нашої хвилювали нас на необхідність зосередити увагу на тому, як діти, які живуть в умовах війни, знаходять вектор власної інтеграції у такий складний і непередбачуваний світ.

Але спочатку, якщо розглянути сучасну дитину у світі, в якому вона живе, то за Ж. Бодріаром, ми побачимо «світ і час предметів», а існування в цьому світі залежить від ритму та змін об'єктного світу ⁴. Специфічною властивістю такого світу є саме *бренд*, який надає сенс усьому, а у випадку дитинства ці бренди стають комерційними іконами. Так як будь-який комерційний бренд характеризується тимчасовістю, миттєвістю та ефемерністю, то діти, які складають своє життя, певним чином переплітаючись з ними, й у кінцевому підсумку винаходять тимчасовий, миттєвий, мінливий і ефемерний спосіб життя.

Наступною особливістю соціального світу є його постійний рух із властивим швидким *переключенням*, яке дає змогу отримати миттєвий доступ до різних подій. Саме одночасність і миттєвість становлять дитячий світ, що дає змогу дітям робити декілька речей одночасно, підтверджуючи ідею про те, що послідовне навчання більше не працює в той час, коли насиченість становить повсякденне життя. Це щось на кшталт «телевізійному стану», який відчувають діти, коли дивляться телевізійні програми, рекламу, ігри тощо. Важливо підкреслити, що культурна індустрія зробила тут значний внесок, значно розширивши доступ до матеріальних і символічних благ (у цьому випадку компакт-дисків, DVD-дисків і технологічних пристроїв для розваг і дозвілля, електронні ігри, мобільні телефони, іграшки, аксесуари тощо), пропонуючи дешеві версії майже всіх бажаних товарів. В цьому контексті І. Гассан слушно зауважує: «Ми маємо не тільки постмодерністську архітектуру, мистецтво, літературу, кіно, музику, танці й театр; ми також маємо постмодерністську політику, телебачення, технології, моду, спосіб життя, подорожі, інтер'єр та кухню»⁵.

4 Baudrillard J. (1970). *The Consumer Society: Myths and Structures*, SAGE.

5 Гассан І. (2000). Чим є постмодернізм і чим він стане? Літературний і культурний аспекти. Американська література після середини ХХ століття: Мат. міжн. конф., Київ.: Довіра.

Загалом нові технології відіграють вирішальну роль у механізмах, які виникають між економікою, соціальним життям і приватним життям, змішуючи ці сфери в нескінченних обертах зворотного зв'язку. Багато сучасних авторів підкреслюють центральну роль технологій у зміні життя та почуттів у нову еру⁶
7. А нові технології, в свою чергу, створюють нові форми дитячого пізнання та виробляють витончене розуміння й кодифікацію людського досвіду новими мовами. Великий і постійно зростаючий контингент постмодерністських дітей, які циркулюють у школах, відрізняється новою культурною граматиною, якою не завжди можуть оперувати дорослі. Тому ще раз підкреслюємо, що дитинство постмодерністських часів, неосяжне, множинне, непостійне, парадоксальне, дике, неконтрольоване, загадкове.

В. Горбатенко в одній із своїх праць говорить, що «людина постмодерну отримала щасливу можливість відчувати вільний політ у позбавленому часових і територіальних меж безмежному просторі культури»⁸. Це стосується дорослої людини, а ось хлопчики та дівчатка не тільки наслідують, але активно оперують медіакультурою і в цій дії продукують певні істини про себе та про способи бути суб'єктом у сучасності. І це широко поширене явище, яке виходить за межі бар'єрів, встановлених економічними умовами. Такий своєрідний «вільний політ» постмодерних дітей знаходить вияв у їх *насолоді* — вимірі постмодерної культури, що розмиває і долає соціально-психологічні кордони. Ці діти стають визнаними та цінними у своєму всесвіті, адже вони є носіями нав'язаної культури споживання, в якій важливо не просто «мати», а ще важливіше «здаватися» : радіо у вухах, мобільні телефони на поясі, годинники на зап'ястях тощо. Діти розуміють, що ці технологічні об'єкти часто забезпечують престиж тим, хто їх носить, а також сприяють членству у ієрархії соціальної стратифікації. Таке

6 Савчин М. (2021). Постмодерністський світогляд і проблемний контекст психологічного пізнання особистості. *Психологія і суспільство*. (4). 7-23 ; <https://doi.org/10.35774/pis2020.04.007>.

7 Щербина В.В. (2014). Західна соціологія та постмодерне суспільство. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Вип. 63. 27-34.

8 Горбатенко В. (2010). Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. Соціогуманітарні проблеми людини. № 5. 151-166.

масове виробництво споживацької насолоди несе з собою певний тип «інклюдії»: діти нижчого стратифікаційного рівня так само шукають задоволення і насолоди, але вони вважаються нещасними, небезпечними та маргінальними; для того щоб вийти на вищий рівень, їм потрібно подолати «споживацькі кордони», й перестати бути іншими, лякаючими, ненормальними⁹. Сучасні діти усі мають доступ до благ і повідомлень, які раніше були специфічними для членів економічно привілейованих груп. Таким чином, дитина виборює своє право «бути щасливою».

Постмодерні діти споживацького світу мають специфіку своєї презентації цьому світові у власному іміджеві. Зазвичай така презентація розпочинається із власного тіла (тіло має центральне значення для можливості мати гроші, бути помітним і бути «щасливим»). Сьогодні ми є свідками того, що сучасна дитина докладася багато зусиль для того, щоб скласти образ самої себе. У суспільстві, яке скероване медіа, зображення призначені для споживання, а не просто споглядання, як це було, наприклад, зі священними образами. Ми споживаємо образи, які нам пропонують для побудови нашого власного іміджу. Звернення уваги на дитячі тіла може дати розуміння того, як вони стають суб'єктами, як вони поглинають світ, який існує, і як вони поглинаються ним. Тому підкреслюємо, що споживання розуміється тут не лише як пов'язане з отриманням матеріальних благ, але також, головним чином, зі значеннями та уявленнями, які сприяють бажанням і процесам ідентифікації.

Діти постмодерну невпинно прагнуть бути частиною світу видимості, вони хочуть здаватися, мати можливість «бути». У споживацькому суспільстві кожен суб'єкт бере участь у підприємницькій діяльності, спрямованій на те, щоб перетворити себе на товар, який можна продавати та споживати. Тому неважко зрозуміти, чому більшість дітей прагнуть бути «відомими», тобто бути поміченими, обговореними, бажаними. Навички такої реєстрації у всесвіті стосуються способу, обраного для створення бажаного тіла (фарбування волосся,

•9 Schor J. (2004). *Born to buy: the commercialized child and the new consumer culture*. New York: Scribner.

манікюр, пірсинг, татуювання, губна помада, лак для нігтів, парфуми, каблучки, намиста, браслети, сонцезахисні окуляри тощо).

Дитячі тіла завжди готові стати видимими, трансформуватися в ефектний образ, так як діти живуть в імперії образів і конституують себе як образ, що складається з певних брендів, певних ікон розважальних корпорацій, а також поширюють усе це, стаючи ходячими *білбордами* ¹⁰. Загалом більшість дітей шкільного віку вважають, що їхній одяг і відповідні бренди говорять про те, хто вони. Дошкільники так само висловлюють «занепокоєння» своїм тілом, і це часто виражається в тому, що вони ідентифікують себе із іншими героями ігор, зірок, фантастичних персонажів тощо).

Ще варто зупинитися на одній особливості дитячого споживання — дуже поширеними є інвестиції, спрямовані на сприяння / використання відмінностей, пов'язаних із статевою ознакою. Тіла дітей здебільшого складаються з артефактів, які сприяють ідентифікації з чоловічим або жіночим началом. У той же час, проте, безмежні можливості споживання, які пропонує сучасний світ, починають сприяти використанню артефактів, які зазвичай асоціювалися з однією статтю — кільця для дівчат, наприклад, для протилежної статі — в даному випадку, хлопчики з каблучками, сережками, фарбованим волоссям тощо. У цьому сенсі ми спостерігаємо, що артефакти та практики, які вважалися такими, що відповідають жіночій статі, починають привласнюватися хлопцями, саме з метою диференціювати себе серед інших хлопців і реєструватися в «медіа-хвилях». Це певною мірою стирає межі між жанрами. Хлопчики, які носять каблучки на кількох пальцях, ланцюжки та сережки, фарбують нігті та волосся, виробляють інший образ хлопчика, в якому турбота про тіло займає центральне місце. У певному сенсі ці хлопці співзвучні світу, в якому споживання виражається та організовується навколо естетики, краси, стилю та видимості.

Вкрай важливою іміджевою ознакою є спосіб мовлення та вираження емоцій. Діти в школах, у тому числі ті, що відвідують дошкільні навчальні

•10 Bujes M. I. E. (2002). *Infância e maquinarias*. Rio de Janeiro: DP&A.

заклади, у кількох ситуаціях використовували мову, насичену сленгом, зокрема порнографічним, який зазвичай вважається прийнятним для молоді та дорослих, а не для дітей.

Не можемо окремо не згадати про використання мобільних телефонів дітьми, адже саме цей пристрій посприяв зникненню дитинства як періоду залежності та незахищеності, наближаючи дітей до світу дорослих. Більшість з дітей вважають себе залежними від своїх мобільних телефонів, тому що це найкращий спосіб мати та підтримувати друзів, з якими вони можуть отримати поради, поговорити один з одним і поділитися своїм повсякденним життям. Більшість із них кажуть, що використовують мобільні телефони, щоб отримати інформацію, грати в ігри, дивитися відео та слухати улюблені гурти без втручання дорослих. Хлопчики, у свою чергу, з 6-ти років уже використовують мобільні телефони, щоб розширити інформацію про приватний для дорослих і заборонений для сучасного дитинства простір – сексуальність.

Ось таке воно постмодерністське дитинство. А яке дитинство під час війни? Війна впливає на дітей так само, як і на дорослих, але також по-різному. По-перше, діти залежать від турботи, співпереживання та уваги дорослих, які їх люблять. Їхні прихильності часто порушуються під час війни через втрату батьків, надзвичайну стурбованість батьків захистом і пошуком засобів до існування для сім'ї та емоційну недоступність пригнічених або розсіяних батьків. Дитина може перебувати на замісній опіці у когось, хто піклується про неї лише трохи – у родичів чи дитячого будинку. Певна частина постраждалих від війни дітей втрачає весь захист дорослих – «діти без супроводу», як їх називають у ситуаціях біженців. І тому знову виникає питання — як почуваються постмодерні діти під час війни? Адже війна блокує світ споживання, задоволення та насолоди — діти не мають можливості отримати належну освіту, медичні послуги і загалом увесь спектр соціальних благ. У сфері свідомості більш стабільну позицію займають проблеми смерті, травми, інвалідності, захворювання, згвалтування, насилля і психологічних страждань, моральна байдужість тощо.

Лія Джеймс, спеціаліст із підтримки психічного здоров'я Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) з цього приводу сказала, що «... поєднання страху, горя та розлуки з близькими справляє величезний вплив на дітей, оскільки війна триває. Сорок відсотків дітей не відвідують очну школу. Наслідки просто масштабні»¹¹. З находячись у замкненому колі стресового безвихіддя, у дитини спричинюються специфічні аномалії розвитку та функціонування як фізіологічному рівні, так й на психологічному.

На фоні різноманітних фізіологічних проблем переживання стресу війни (а саме, нейронний субстрат відповідає за велику кількість фізіологічних і нейробиологічних реакцій, які викликають постійні зміни в патернах розвитку мозку, а ці зміни сприяють когнітивним порушенням, створюючи ситуацію вразливості до виникнення психопатологій), сучасні діти демонструють широкий спектр девіантної та асоціальної поведінки. В. Русанов наполягає звертати увагу на вплив засобів масової інформації та соціальних мереж як на дорослих, так на дітей, адже вони мають безпосередній вплив у формуванні емоційної атмосфери. «Під час воєнного стану, при подачі подібної інформації часто акцентується увага на негативних подіях. Постійне сприйняття смертей та руйнувань через засоби масової інформації та соціальні мережі підсилює емоційний стрес населення, збільшує відчуття тривоги, страху та безнадії у особи, що сприяє розвитку девіантної поведінки»¹². Регулярний перегляд подібного «контенту», несе за собою втрату чутливості до прояву подій жорстокості, які починають ставати буденністю, що може призвести до несприйняття реальних загроз у житті, або спроби відтворити уже буденні події зі сторони самої особи¹³.

11 Як війна впливає на розвиток дитини : [електрон. ресурс] ; <https://www.dw.com/en/how-war-impacts-child-development/a-68865814>

12 Русанов В. (2024). Коли норми руйнуються: девіантна поведінка населення під час війни в Україні: Дослідження впливу війни на девіантну поведінку українського населення та можливі шляхи профілактики через психологічну корекцію та соціальні програми. РМГР. 9(3). DOI: [10.26766/pmgrp.v9i3.528.2024.3c](https://doi.org/10.26766/pmgrp.v9i3.528.2024.3c)

13 Пеца Д.Д., Росоха Я.М. (2025). Девіантна поведінка за умов воєнного стану: чинники, наслідки, механізми впливу. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». Вип. 1. 53-57 ; <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/9.pdf>

Також не слід забувати, що асоціальну поведінку часто пов'язують з поведінковими характеристиками таких типів психічних розладів як поведінковий розлад, опозиційно-зухвалий розлад та антисоціальний розлад особистості. У МКХ-11 асоціальна поведінка використовується для пояснення агресивного та зухвалого характеру поведінки людей, які порушують соціальне функціонування. Тому, К. Волков наголошує, що оперативні визначення асоціальної поведінки позначаються через такі реакції як агресивність, непослушання, опозиційність, запальність, низький імпульсивний контроль, злочинство, бродяжництво тощо, які відрізняються рівнями важкості прояву ¹⁴. І, як показує практика, такі форми асоціальної поведінки зустрічаються у дітей і підлітків під час війни. Тобто коли дитина не може протистояти стресові і повсякденна напруженість стає вищою, щоб їй протистояти, ймовірними стають асоціальні прояви в її поведінці.

Тому спробуємо узагальнити соціально-психологічний матеріал щодо іміджу та споживацької поведінки дітей під час війни. Зрозуміло, що в цьому випадку йдеться про дітей, які перебувають на мирній (не окупованій) території, та їх повсякденне життя відрізняється від життя дітей, які постраждали від війни. У колективній монографії «Діти і війна» презентовано психологічні реакції дітей під час війни ¹⁵.

В доповнення переживання соціально-політичного контексту війни дітьми варто згадати доробки А. Фройд і Д. Берлінгем, які керували військовими яслами в Лондоні, і на основі спостережень застерігали, що маленьких дітей потрібно захищати від війни не тому, що війна суперечить дитинству, а тому, що вона занадто близька до нього. Думка про те, що дітей «засмутить видовище руйнування і агресії», впливала з «загального нерозуміння природи дитини» ¹⁶

1. 14 Волков К.М. (2023). Травма в ракурсі асоціальної поведінки. Психогенеза особистості: норма і девіація : збірник наукових статей і тез. Луцьк : ФОП Мажула Ю.М. 85-89.

15 Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. (2023). Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М..

16 Freud A., Burlingham D. (1942). Young Children in War-Time. A Year's Work in a Residential Nursery. London : Allen and Unwin. P. 162.

Реальна небезпека, на думку дослідниць, полягала не в тому, що дитина, «безневинно втягнута у вир війни», буде шокована нею, а в тому, що «руйнування, які вирують у зовнішньому світі, можуть зустрітися з реальною агресивністю, яка вирує в дитині всередині неї самої». Дітей потрібно було захистити від жахів війни не тому, що вони були «такими чужими для них», а тому, що «на цій вирішальній стадії свого розвитку» їм потрібно було «подолати і відчужити себе від примітивних жорстоких бажань власної інфантильної природи»¹⁷.

Також треба взяти до уваги, що Великобританія не зазнала окупації і була вільна від заряду агресії. Тут ландшафт війни, водночас ворожий і захопливий, легше піддавався нормалізації і заспокійливому санітарному очищенню, до такої міри, що війну можна було описати як «чудовий» час для дітей: час, коли «діти бешкетували в руїнах, підвали відкривалися, як лялькові будиночки, а дорогоцінне приватне життя ганебно оголювалося»¹⁸. Ще один історичний факт післявоєнної Італії, яка зазнала поразки і була позначена досвідом подвійної окупації — бачимо намагання представити війну як період становлення, що перетворив дітей і молодь на стійких дорослих¹⁹. У цьому світлі діти не лише вижили в небезпечних умовах, але й здобули досвід, який надав їм сили, характеру та рішучості. Такі оптимістичні наративи стали важливою частиною загального міфу про національну стійкість. Цей ретроспективний образ відважних дітей, які роблять свій внесок у війну і виходять з неї більш-менш неушкодженими, суперечить сучасним психологічним спостереженням, де підкреслюється, що навіть впоратися з небезпекою війни і реагувати на неї з ентузіазмом не означає вийти з неї неушкодженими²⁰. Крім того, щоб відокремити наслідки війни від наслідків інших несприятливих або згубних

17Freud A., Burlingham D. (1942). *Young Children in War-Time. A Year's Work in a Residential Nursery*. London : Allen and Unwin. P. 163.

18 Thomson M. (2006). *Psychological Subjects: Identity, Culture, and Health in Twentieth Century Britain*. Oxford: Oxford University Press. DOI: [10.1093/acprof:oso/9780199287802.001.0001](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199287802.001.0001)

19 Forlenza R. (2012). Sacrificial Memory and Political Legitimacy in Postwar Italy: Reliving and Remembering World War II. *History and Memory*. (24). 73-116. DOI :[10.2979/histmemo.24.2.73](https://doi.org/10.2979/histmemo.24.2.73)

20 Bernini S. (2020). War Children. Victims, Threats and Promises of the Future. *Revue des sciences sociales*. (64). 62-73 ; <https://doi.org/10.4000/revss.5812>

умов, необхідне ретельне вивчення внутрішніх адаптаційних можливостей дитини та соціальних і громадських ресурсів, які вона має під рукою для боротьби зі стресовими обставинами.

Що є помітним в іміджі постмодерних дітей України під час війни, так це їх захоплення різними субкультурами, як-от: офники, скейтери, альтушки, квадробери та геймери, — кожна з яких по-своєму відображає чи то демонстративний фізичний конфлікт, чи свободу й незалежність, або психологічні страждання і нестандартне самовираження. Тому часто в гібридних війнах субкультурні утворення використовуються з метою дестабілізації внутрішньої ситуації (як це сталося в 2023 році із новою субкультурою «ПВК Рьодан» в Україні).

Блокування споживацької активності постмодерних дітей часто знаходить вихід у різноманітних формах психологічного насилля, як-от кібербулінг, секстинг, сексторшен та дискримінації за політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовного або іншими ознаками тощо.

У завершенні проведеного аналізу є можливість виснувати, що імідж та споживацтво постмодерного дитинства є своєрідним відбитком способу життя людини та атрибутом сучасної соціально-психологічної ідентичності. Поставлене питання — чи можна було знову утвердити ідею дитинства, яка б більше відповідала ідеалу цивілізованого суспільства, що зник під час війни? Відповідь однозначна — опісля воєнних дій, сучасні діти не зупиняться у своєму розвитку, і будуть розширювати свої іміджеві можливості, і звичайно культурно-економічну компетентність. Є чітке переконання, що вихід з «режиму виживання» буде потягне за собою повернення позитивних емоцій, нових планів та перспектив щасливого майбутнього мирного дитинства.